

Recenzja rozprawy doktorskiej magister Katarzyny Kossowskiej

*Koncepcja wychowania religijnego
w wybranych utworach literackich Stanisława Konarskiego
wobec tradycji edukacyjnych i piśmienniczych polskich pijarów*

napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Tomasza Chachulskiego

Rozprawa doktorska Katarzyny Kossowskiej, przygotowana i napisana pod opieką naukową prof. dra hab. Tomasza Chachulskiego, dotyczy niezwykle ważnego, ciekawego i czekającego dotąd na szczegółowe opracowanie problemu łączenia treści literackich z celami edukacyjnymi i wychowaniem religijnym w twórczości i działalności Stanisława Konarskiego. Badanie tych kwestii w perspektywie planów i koncepcji dydaktycznych realizowanych przez polskich pijarów w osiemnastym stuleciu, pozwoliło na zestawienie i porównanie materiału należącego do różnych dziedzin myśli humanistycznej. Tym samym rozprawa ma charakter interdyscyplinarny. Łączne analizowanie treści literackich i edukacyjnych oraz religijnych pozwoliło autorce nie tylko przybliżyć i poszerzyć rzeczywisty obraz badanej epoki, ale umożliwiło także – i to jest niewątpliwa zaleta przedstawionej rozprawy – na głębsze osadzenie obecności pijarów w tradycji polskiej kultury i historii. Analizowana w rozprawie twórczość literacka Stanisława Konarskiego stanowi więc z jednej strony szczegółowy materiał przykładowy, z drugiej tworzy horyzont intelektualnej i duchowej całości wychowania młodzieży, na czym Konarskiemu i pijarom tak bardzo zależało.

Autorka rozpoczyna swoją rozprawę od nakreślenia tła historycznego ściśle wiążącego się z obecnością pijarów na ziemiach polskich. Główny akcent pada tutaj na kwestie zawarte w specjalnych aktach prawnych, regulujących i określających charakter misji edukacyjnej zakonu. Wstępne uwagi, dotyczące działalności pijarów w Polsce, przypominają moment, w którym król Władysław IV zaprosił pierwszych zakonników do Rzeczypospolitej w 1642 r. Ich przybycie oznaczało nowy rozdział w polskiej religijności i edukacji. Autorka ten wczesny etap działalności pijarów przedstawiła w sposób szkicowy, ale dający pojęcie o budowaniu

przez zakon solidnego zaplecza dydaktycznego. Ale oprócz strony materialnej - budynków, sal, bibliotek – ważną rolę w procesie tworzenia odmiennej od dotychczasowej, jezuickiej linii nauczania, odegrali konkretni ludzie. Ich – niepełna zresztą – lista została tutaj zestawiona i przedstawiona. Są na niej słusznie wymienieni tacy zakonnicy jak: Antoni Wiśniewski, Samuel Wysocki czy Adrian Bielatowski. Wymieniam tylko niektórych. Ten krąg osobowości pijarskich pozwala autorce przybliżyć postać Stanisława Konarskiego, który albo kontynuował zaczęte przez nich dzieło edukacyjne, albo rozwijał je wraz z nimi.

W rozprawie przedstawiono główne założenia programu edukacyjno-wychowawczego Stanisława Konarskiego. Autorka przywołuje tytułowo cały korpus tekstów zawierających program i wytyczne do jego realizowania w szkołach prowadzonych przez pijarów. Sam Konarski – co zostało przez autorkę podkreślone – ważną rolę w kształceniu postaw obywatelskich wiązał z językiem. Dlatego w szkołach pijarskich językowi poświęcano tak dużo uwagi, zachęcając uczniów do lektury i rozwijając ich kompetencje językowe poprzez ćwiczenia retoryczne i role w sztukach specjalnie przygotowywanych dla potrzeb szkolnych scen. Z ideą formowania postaw obywatelskich łączył się ściśle program wychowywania w kolegiach młodzieży szlacheckiej w duchu prawdziwie religijnym. Na tym tle dokonania Stanisława Konarskiego są – zdaniem autorki – ciekawą i ważną syntezą szerokiej i wielokierunkowej działalności edukacyjnej polskich pijarów. Od tych uwag wstępnych autorka przechodzi do problemów szczegółowych, bezpośrednio związanych z działalnością autora *O skutecznym rad sposobie*.

Zasadnicza część dysertacji została podzielona na cztery części. Treść każdej koncentruje się na jasno określonej i wyróżnionej w tytule rozdziału problematyce. Jednocześnie każda z części stanowi element budujący strukturę całej koncepcji wychowania religijnego, której Konarski poświęcił prawie całe swoje zakonne życie. Autorka przedstawia kolejno wątki religijne w ogólnej koncepcji szkolnej pijarów, a następnie przedstawia je w utworach poetyckich, dramatycznych i mowach Stanisława Konarskiego.

W części pierwszej autorka omawia historię wychowania religijnego w szkołach pijarskich w czasach poprzedzających działalność Stanisława Konarskiego. Kluczowym motywem, który tutaj został wprowadzony i omówiony, jest język. Autorka słusznie przypomina dokonania pijarów na polu rozwoju i nauki retoryki w szkołach, które prowadzili, wymienia nauczycieli i przedstawia podręczniki stosowane w ćwiczeniach z uczniami. Ta część przynosi także zbiór informacji o samych kolegiach. Autorka przywołuje i przedstawia wiedzę na temat ogólnych zasad funkcjonowania kolegiów Rzeczypospolitej. Dokonuje także porównania działalności edukacyjnej pijarów z jezuitami, stawiając obok *Konstytucji*

Towarzystwa Jezusowego pijarską *Konstytucje szkół pobożnych*. To zestawienie, odwołujące się do ogólnodostępnych źródeł, pozwala w tym kontekście dokładniej sprecyzować plany Stanisława Konarskiego. Od samego początku swej działalności – jak słusznie zauważono w rozprawie – Stanisław Konarski rozwijał swoje założenia w sposób krytyczny i twórczy, wzbogacając dotychczasowe pijarskie plany wychowawcze.

Ostatecznie z przedstawienia struktury nauczania w kolegiach pijarskich, z zasad ich funkcjonowania w przestrzeni publicznej państwa i z porównania programów pijarskich z jezuickimi wyłania się obraz instytucji, która umożliwiła autorowi *O poprawie wad wymowy* realizację planów wychowania obywatelskiego i religijnego.

Autorka szeroko omawia naukę retoryki w kolegiach. Przedstawiając program nauki w tej dziedzinie, autorka wskazuje na cele, które stawiali sobie w tej dziedzinie pijarzy. Szczegółowa prezentacja programu, poparta odwołaniami do tytułów źródłowych prowadzi do ukazania różnic w sposobach traktowania retoryki przez poszczególnych wykładowców. Generalnie autorka z tych przesłanek wyciąga właściwy wniosek, w którym stwierdza, że Konarski od lat czterdziestych XVIII wieku wyznaczył nauczaniu retoryki w kolegiach pijarskich nową rolę. Miała ona polegać na studiowaniu i przyswajaniu jak najlepszych wzorców w dziedzinie wymowy. Autorka rozprawy referuje wszystkie ważne dla tej kwestii wypowiedzi Stanisława Konarskiego, podkreślając – słusznie – że autor *O poprawie wad wymowy* walnie przyczynił się do rozwoju polszczyzny.

Kolejne kwestie związane z wychowawczą i edukacyjną rolą języka w szkołach pijarskich autorka omawia na przykładach kazań, twórczości poetyckiej oraz koncepcji teatru szkolnego. W rozprawie słusznie podkreślono te właśnie pola tematyczne, odnajdując w nich wątki religijne. Praca pozwala prześledzić nie tylko tematykę wspomnianych gatunków, ale także ukazuje różne sposoby wypełniania ich form treścią. Ukazano drogę przemian, jakie w tych obszarach towarzyszyły historii szkół pijarskich. Przytoczony w rozprawie materiał wyraźnie dowodzi, że bardzo długo we wszystkich tych obszarach obowiązywały konwencje wywodzące się jeszcze z baroku. Konarski – i do takich konkluzji zmierza autorka – starał się wprowadzić i tutaj zasady prostoty i przejrzystości językowej. Autor *O skutecznym rad sposobie* był – jak podkreślono – przeciwnikiem skomplikowanego stylu wypowiedzi, był też przeciwnikiem szerzącej się mody na utwory panegiryczne. Autorka omawia szczegółowo antypanegiryzm Konarskiego w kontekście programu naprawy polszczyzny, słusznie łącząc kwestie poetyki, stylistyki i retoryki z programem wychowawczym pijara. Konarski – jak słusznie zauważono w rozprawie – dbał o rozwijanie prawdziwego i właściwego smaku poetyckiego w wychowankach szkół pijarskich.

Autorka rozprawy przybliżyła i omawia oryginalną twórczość poetycką Stanisława Konarskiego. Śledzi szczegółowo zasady, którymi Konarski kierował się wybierając tematy dla swoich utworów. Dokładna analiza wybranych utworów Konarskiego stanowi zasadniczą część przedstawionej dysertacji. Punktem wyjścia jest tutaj prezentacja treści zawartych w *Ordynacjach wizytacji apostolskich* z 1754 roku, na których Konarski oparł swój program. Autorka – wychodząc od zasad wyłożonych w *Ordynacjach* – przedstawia przemiany w programie nauczania w kolegiach pijarskich, dokonujące się dzięki Konarskiemu. Kwestią kluczową w wychowaniu językowym, ale także światopoglądowym i moralnym był wówczas – jak słusznie zauważono – demoralizujący postawy obywatelskie i godzące często w poczucie sprawiedliwości i miary etycznej problem panegiryzmu. Autorka śledzi historię odchodzenia Konarskiego w procesie dydaktycznym od wykładania zasad panegiryzmu i jednocześnie zwraca uwagę na religijne założenia programu wprowadzanego przez Stanisława Konarskiego.

Dużą część rozdziału autorka poświęciła na przypomnienie i zarysowanie tradycji literatury religijnej. Szeroki kontekst historyczny i kulturowy, w którym dzięki temu osadzona została działalność Stanisława Konarskiego, ukazuje nie tylko ogólną wagę całej problematyki, ale także podkreśla jej znaczenie dla starań reformatorskich podejmowanych przez pijara. Religia była dla Konarskiego wyrazem prawdziwej wiary. A człowiek – jak zakładał pijar – wierzący w życiu powinien kierować się miłością do Boga i z Niego czerpać siłę w życiu domowym i publicznym.

Osobne miejsce w rozprawie zajmuje przedstawienie historii i roli teatrów szkolnych. Organizowano je zarówno w szkołach jezuickich jak i pijarskich. Autorka dokonała porównania obu tych scen, wskazując na podobieństwa i różnice, ukazując przy tym precyzyjnie drogę rozwoju teatru pijarskiego, akcentując jego właściwości oraz założenia edukacyjne.

Analizując działalność wychowawczo-dydaktyczną Konarskiego, autorka omawia szczegółowo jego twórczość zarówno oryginalną jak i translatorską. Przybliżając tę twórczość od początków aż po utwory ostatnie, Katarzyna Kossowska zwraca uwagę na powtarzające się w wypowiedziach Konarskiego przekonanie, że kształcenie właściwych cnót i pożądanych z punktu widzenia dobra państwa postaw, powinno być budowane od początku szkolnej edukacji na wpajaniu uczniom jasno określonych zasad dobra. To przesłanie etyczne wzmocnione jest w jego twórczości tematyką religijną. Jedynym prawdziwym źródłem dobra jest Bóg. Autorka dokładnie przebadła wątki religijne w konkretnych utworach Stanisława Konarskiego. Przede wszystkim pod uwagę wzięła utwory przeznaczone na scenę szkolną.

Konarski sięgał po sztuki francuskie, spełniające założenia poetyki klasycznej i poruszające uniwersalne problemy o charakterze etycznym. Autorka słusznie zauważa, że Konarski dokonując przekładów z francuskiego, dostarczał nie tylko dzieł dla teatru pijarskiego, ale wzbogacał także polską literaturę. Tym samym realizował plan ogólnokulturowy, wykraczający poza wąskie ramy szkolne. Z takimi założeniami i celami Stanisława Konarski przetłumaczył między innymi tragedię Corneille'a pod tytułem *Otto*. Autorka omówiła precyzyjnie tę sztukę, akcentując wszystkie zmiany adaptacyjne, które wprowadził Konarski. Dokładne przedstawienie tekstu, który został przystosowany do potrzeb programowych teatru pijarskiego, pozwoliło na pełne zaprezentowanie założeń dydaktycznych Stanisława Konarskiego. Autor *O skutecznym rad sposobie* - jak słusznie podkreśla autorka - sięgał po literaturę wielką i sprawdzoną, starając się zaszczepić swoim uczniom miłość do sztuki klasycznej i doskonałej. Ukazywanie tego co wzniosłe, piękne a zarazem proste i wyraziste miało kształtować ich wrażliwość, poczucie proporcji i być źródłem stałych odwołań, także w sferze etycznej i politycznej.

Autorka rozprawy przedstawia także oryginalne dzieło Stanisława Konarskiego z 1756 roku zatytułowane *Tragedia Epaminondy*. Analiza utworu przybliży i precyzuje cele uczonego pijara, którymi kierował się, pisząc swój dramat. Temat zaczerpnięty ze starożytności nawiązywał do sytuacji politycznej w Polsce. Konarskiemu zależało na ukazaniu postaw niezłomnych etycznie, godnych naśladowania i wcielania w życie. Konarski kontynuował tym samym wcześniejsze założenia programu wychowawczego pijarów, ale jego dzieło stanowiło ponadto - jak trafnie dowodzi autorka - przykład sztuki oryginalnej i realizującej w pełni założenia poetyki klasycznej.

Od przedstawienia tematyki historycznej autorka przechodzi do podkreślonej w tytule dysertacji problematyki religijnej w programie edukacyjnym Stanisława Konarskiego. Wiara była dla autora *O poprawie wad wymowy* podstawą dobrze działającego państwa. Uczony pijar - jak podkreślono w rozprawie - uważał, że cnoty obywatelskie mogą rozwinąć się w pełni tylko pod warunkiem przestrzegania zasad wiary i religii. Autorka rozprawy prześledziła te założenia Konarskiego, analizując „wątki religijne w mowach i traktatach” jego pióra. Dotknęła w ten sposób także bardzo ważnych dla Konarskiego spraw politycznych, związanych bezpośrednio z sytuacją w Polsce zwłaszcza po śmierci Augusta II Mocnego. W rozprawie przedstawiono wszystkie projekty zreformowania systemu ustrojowego w Polsce, które wyszły spod pióra Konarskiego. Autor *O skutecznym rad sposobie* zabiegał o wprowadzenie przejrzystych zasad obioru nowego władcy, jak i zasad prawdziwie republikańskich w praktyce sejmowej. Autorka rozprawy, odwołując się do

literatury przedmiotu, przedstawiła tę część aktywności Stanisława Konarskiego w powiązaniu z jego działalnością dydaktyczną i wychowawczą. Myśl polityczna uczonego pijara została tutaj omówiona jako część jego planu zakładającego wpojenie uczniom zasad postępowania w zgodzie z nauką Kościoła. Autorka trafnie podkreśla za literaturą przedmiotu, że Konarski „za cel nadrzędny Collegium Nobilium postawił wykształcenie w uczniach cnót obywatelskich opartych na *christianitas*.”

W rozprawie dokładnie przybliżono ponadto program wychowawczy Konarskiego, porównując jego wytyczne z koncepcjami między innymi Charlesa Rollina czy Johna Locke'a. Pozwoliło to autorce stworzyć i przedstawić szeroki kontekst dla myśli i programów edukacyjnych uczonego pijara.

Przedstawiona praca właściwie omawia, rozwija i przybliża tezę podkreśloną w tytule rozprawy. Autorka zarysowała i analitycznie rozwinęła tytułową formułę, dając pełny obraz programu wychowawczo-dydaktycznego, który Konarski urzeczywistniał w szkołach pijarskich. Przedstawiona praca może stanowić dobry punkt wyjścia do dalszych i szerszych badań koncepcji edukacyjnych w Pierwszej Rzeczypospolitej.

W rozprawie słusznie zauważono, że utworem niezwykle ważnym nie tylko dla teatru szkolnego, ale dla całej polskiej literatury wieku XVIII była *Tragedia Epaminondy*. Autorka rozprawy w sposób właściwy przedstawiła wszystkie walory tego dzieła zarówno w perspektywie dydaktyczno-wychowawczej jak i w perspektywie literackiej. Zwrócenie uwagi na ten utwór jest jego znaczącym przypomnieniem.

Rozprawa ukazała plany i projekty edukacyjne Stanisława Konarskiego a także ich realizację w szkołach pijarskich Rzeczypospolitej. W sposób należyty autorka wydobyła i przedstawiła główny cel działań uczonego pijara, koncentrujący się na jak najlepszym ukształtowaniu świadomości etycznej i politycznej wychowanków Collegium Nobilium dla dobra Polski i wszystkich ludzi.

Praca należy poprawić pewne potknięcia stylistyczne i drobne pomyłki – na przykład na stronie 25 dokonać poprawki w dacie wydania *De emendandis*.... Na stronie 143 uściślić, że chodzi o Augusta II Mocnego, a nie o Augusta III. Dobrze byłoby również zmienić sposób zapisu nazwisk w przypisach, zaczynając od litery inicjalnej autora cytowanego dzieła i dając po niej jego nazwisko.

Biorąc pod uwagę wszystkie wyżej przedstawione uwagi stwierdzam, że rozprawa Pani magister Katarzyny Kossowskiej spełnia wszystkie wymagania ustawowe stawiane rozprawom doktorskim. Wnioskuje o dopuszczenie pani magister Katarzyny Kossowskiej do dalszych etapów postępowania w sprawie nadanie jej stopnia doktora nauk humanistycznych.

Krzysztof Holikowski